

FÂRÂBÎ'NİN SİYASET FELSEFESİNDE "İLK-BAŞKAN (er-REİS el-EVVEL)" KAVRAMI

Yaşar AYDINLI*

ÖZET

Fârâbî'ye göre, her erdemli toplumun, mutlak anlamda ilk yöneticisi ve kanun-koyucusu durumunda bulunan bir ilk-başkanı vardır. İlk-başkan toplumun yönetimi yanında eğitiminden de sorumlu olan insandır. O bu sorumluluğunu sahip olduğu iki üstün nitelikle, peygamber ve filozof olmakla yerine getirir. İlk-başkan, bir taraftan, maddi olana ilişkin bütün sınırları aşmış öte'de yaşarken, bir taraftan da bu bu ilişkiden sıyrılarak yeryüzünü düzenlemekte ve yönetmektedir. Fârâbî'ye göre, İlk-başkan bütün fonksiyonlarını Tanrı'dan almış olduğu vahiy doğrultusunda gerçekleştirir.

SUMMARY

The Concept 'First-chief' in al-Fârâbî's Political Philosophy'

According to al-Fârâbî, there is a first-chief for every city which was idealized by him. The First-chief is the first ruler and lawgiver of the ideal city (madinah fadilah) and there is no chief above him. He is not only a philosopher but also a prophet who takes revelation from the First Principle of all — God — through the agency of the active intellect. In al-Fârâbî's thinking, the First chief is ideal ruler and has both intellect and imagination at the same time, With this two peculiarities he has the power of guiding men who are under his control to happiness.

GİRİŞ

Bütün felsefi sisteminde olduğu gibi, ahlâk ve siyasete ilişkin görüşlerinde de teleolojik bir anlayışa sahiptir Fârâbî. Ona göre, her varlık, kendi varlık şartları içerisinde bir amacı gerçekleştirmek; içinde bulunduğu varlık düzeyine göre, ulaşabileceği en son yetkinliğe ulaşmak için varolmuştur. Fârâbî, diğer Ortaçağ filozofları gibi, eudaimonist ahlâk geleneğini izleyerek bu yetkinliğin insana özgü olanını mutluluk olarak belirlemektedir. Eudaimonist ahlak geleneklerinde mutluluk; her insanın ulaşmak istediği en son amacı oluşturmaktadır.

* Araşt. Gör.; U.Ü. İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi

Fârâbî'ye göre mutluluk; gerçek mutluluk ve saniya dayalı mutluluk olmak üzere ikiye ayrılmaktadır¹. Gerçek mutluluk "salt iyiliktir" ve ancak kendisi için istenir. Ruhsal doyumun son ve ideal noktası, bütün ihtiyaçların sona erdiği, hatta, insanın varolması için gerekli bir unsur olan maddeye de ihtiyacın kalmadığı bir mertebedir gerçek mutluluk. Gerçek mutluluk, insan nefsinin, varlığını sürdürebilmek için, artık, maddeye ihtiyaç duymayacak bir yetkinliğe ulaşmasıdır. İnsanın, mutluluğun ötesinde isteyeceği, arayacağı başka bir mertebe yoktur. Gerçek mutluluğa yönelik her eylem iyi, bu doğrultuda engel oluşturacak her eylem ise kötüdür². Gerçek mutluluğun dışında kalan ve insanlar tarafından son amaç olarak, mutluluk olarak belirlenen, ama gerçekte mutluluk olmayan zenginlik, şöhrat, egemenlik ve benzeri olgular ise saniya dayalı mutluluğu oluşturmaktadırlar³.

Fârâbî'ye göre insan, etik bir varlık olmanın zorunlu bir şartı olarak, özgür iradeye sahiptir; ve iyilik de kötülük de ancak irade ile elde edilebilir⁴. Aksi takdirde, insanı yapıp ettiklerinden sorumlu tutmak, etik bir varlık olarak değerlendirmek mümkün olamazdı. İşte, mutluluğun birbirine karşıt iki kategoride değerlendirilmesi insanın bu belirleniminden kaynaklanmaktadır.

Fârâbî, gerçek mutluluğun elde edilmesi ile ilgili açıklamalarında bilgi-eylem ilişkilerini gözönünde bulundurmaktadır: Bilgi, mutlu olmanın vazgeçilmez bir unsurudur, fakat, eyleme dökülmediği, yaşamda karşılığını bulmadığı sürece yeterli değildir. Bilgi yanında bilgi doğrultusunda eylemde bulunmak da mutlu olmanın zorunlu bir şartıdır. Fârâbî'ye göre, mutluluğun elde edilmesinde insanın öncelikle yapması gereken şey, teorik yönden yetkinleşmeye çalışmak; mutluluğun ne olduğunu, nasıl elde edileceğini bilmeye, anlamaya ve kavramaya çaba harcamak ve bu konuda yapılması gerekli olan belirli iradi eylemleri yapmaktır. Pratik boyutu olduğu halde pratiğe dökülmeyen bilginin Fârâbî'ye göre hiç bir değeri yoktur. Özetle, mutluluğa ulaşmada biri fikri, diğeri bedensel olmak üzere iki tür eylem, ama belirli ve iradi eylem sözkonusudur⁵. İmdi, mutlu olabilmek için gerekli olan bilme ve davranmayı esas alarak, Fârâbî'nin ahlak ve siyaset felsefesinde üç tür davranış biçimi ve bu davranış biçimleriyle çakışan üç tip insandan söz edebiliriz:

Bu insan tiplerinden ilkinin, bilgi bakımından gerekli ve yeterli donanıma sahip olan ve bilgi-eylem ilişkilerini mükemmel olarak ayarlayan "erdemli" insan oluşturmaktadır. Erdemli insan, insana ait varlık alanının ideal örneği durumundadır⁶.

İkinci tip, gerek bilgi ve gerekse eylem bakımından ideal ölçülere göre olumlu hiç bir özelliği bulunmayan "bilgisiz" insandır⁷. Bilgilenmenin bir anlamda madde- den sıyrılma ve bilfiil akıl olma şeklinde tasvir edildiği Fârâbî felsefesinde bu insan

1 Fârâbî, Kitab el-Mille, Beyrut 1976, Nşr., Muhsin Mehdi, s. 52; Fârâbî, Kitab et-Tenbih, Haydarabad, 1346, s. 3.

2 Fârâbî, es-Siyaset ul-Medeniyye, Çev. M. Aydın, A. Şener, M.R. Ayas, İst. 1980, s. 39; Fârâbî, Arâ' Ehl el-Medine, el-Fadıla, Mısır, tsz., s. 61; Fârâbî, Tahsil es-Saâde, Haydarabad, 1345, s. 40; Kitab el-Mille, s. 52; Kitab et-Tenbih, s. 1; Al-Fârâbî, The Fusul al-Madanî, s. 121.

3 Kitab el-Mille, s. 52; es-Siyase el-Medeniyye, s. 53 vd.

4 el-Medine el-Fadıla, s. 72.

5 A.g.e., s. 61; es-Siyase el-Medeniyye, s. 43.

6 es-Siyase el-Medeniyye, s. 43.

7 el-Medine el-Fadıla, s. 83; Kitab el-Mille, s. 55.

tipi, varlığını ancak maddeye bağımlı olarak sürdürebilen ve bu nedenle de ruhu olgunluk düzeyine ulaşmayan hasta insan olarak canlandırılmaktadır. Fârâbî, nefisleri zorunlu olarak maddeye bağlı bulunan bu tip insanları, varlık şartları olan madde- nin çözülüp dağılmasıyla yokluğa karışacakları için, et ve ot yiyen hayvanlar düze- yinde değerlendirmektedir⁸.

Üçüncü tip insan ise, bilgi açısından erdemli insanla aynı kategoride yer alan fakat sahip olduğu bilgiyi uygulama noktasında, yani mutluluğa ulaşmak için gerek- li olan eylemleri yerine getirme aşamasında erdemli insandan ayrılan; bilgisi doğrul- tusunda eylemeyen; mutluluğu gerçek mutluluğun dışında arayan ve bu haliyle, bil- gisiz insanla erdemli insan arasında yer alan "fasık" insandır⁹. Bu tanım, Fârâbî'ye göre, eyleme dökülmeyen bilginin erdemli sayılmak için yeterli olmadığını açıkça göstermektedir¹⁰.

İşte, Fârâbî'nin siyaset felsefesinde konu, genellikle, bilgi ve bilgi-eylem ilişki- leri dikkate alınarak belirlenen bu belli başlı üç tip insan¹¹ ve onların, bir takım belirli amaçları gerçekleştirmek üzere oluşturdukları sosyal düzenler, toplumlar, bu toplumların yapıları, işleyişleri ve nihai çözümlenmede arzetmiş oldukları değer- ler etrafında dönüp dolaşmaktadır. Bu toplumlar, insanın varoluş amacını oluşturan mutluluk anlayışına göre erdemli (iyi) veya erdemsiz (kötü) olarak değerlendirilmek- tedirler.

Bu yazıda, sözü edilen insan tipleri arasında birinci şıkta anılan erdemli insan- ların, iradeli ve amaçlı olarak biraraya gelmelerinden oluşan Erdemli Toplumun İlk- başkanı ele alınacaktır.

TOPLUMSAL OLUŞUM VE ERDEMLİ TOPLUM (el-MEDİNE el-FADILA)

Platon ve Aristoteles gibi, Fârâbî'de insanı bir sosyal varlık, zoon politikon olarak değerlendirir. İnsan hangi amaca, ne tür yapısal ve ruhsal özelliklere sahip olursa olsun, varlığını sürdürebilmek ve sahip olduğu imkanları yetkinliklerine ulaş- tirabilmek; ulaşabileceği olgunlukları elde edebilmek için diğer insanların komşulu- ğuna ve onlarla birarada yaşamaya ihtiyaç duyar. Bu, zorunlu ve insan tarafından değiştirilmesi imkânsız olan metafizik bir kaderdir. Doğal yapısı, insanı bir sığınak armaya ve kendi cinsinden olanlarla birarada yaşamaya zorlar¹². Çünkü, işler, huy- lar ve karakterler bakımından insanlar farklı donanımlara, farklı hazırlıklara sahiptir- ler¹³. Ve bütün yetkinliklerin bir insanda toplanması çok nadir görülen bir olgudur. Bu nedenle, bir imkânlar varlığı olan "insan, işlerin zorunlu olanlarını yapmağı ve bunlarda en üst düzeye çıkmayı, ancak, bir yerde topluluklar halinde bulunmakla başarabilen türlerdendir"¹⁴. Bu özelliklerinden dolayı, Fârâbî insana "ünsî hayvan" veya "medenî hayvan" demektedir¹⁵.

8 el-Medine el-Fadıla, s. 91; es-Siyase el-Medeniyye, s. 53, 57.

9 el-Medine el-Fadıla, s. 84; es-Siyase el-Medeniyye, s. 73.

10 Fârâbî, bilgiyi, eyleme dökülebilen ve dökülemeyen olmak üzere ikiye ayır- maktadır. Bkz., Kitab el-Mille, s. 46 vd.

11 Diğer insan tipleri için bkz., es-Siyase el-Medeniyye, s. 54 vd; el-Medine el- Fadıla, s. 83 vd.

12 Kitab el-Mille, s. 53; el-Medine el-Fadıla, s. 71; Tahsil es-Saâde, s. 14.

13 Kitab el-Mille, s. 53.

14 es-Siyase el-Medeniyye, s. 36.

15 Tahsil es-Saâde, s. 14.

Daha önce de belirtildiği gibi, Fârâbî'ye göre, varolan her şey kendi varlık düzeyine göre ulaşabileceği en son yetkinliğe ulaşmak ister. Bu yetkinliğin insana özgü olanına en yüce mutluluk denir¹⁶. Mutluluk her insanın ulaşmak istediği bir olgu olduğuna göre her insan, eylemlerinde, kendince, bir iyiyi amaçlamaktadır. Her insani eylem şu veya bu şekilde, bir iyiyeye yöneliktir. En yüksek iyi ise mutluluktur¹⁷. Öte yandan, Fârâbî'ye göre insan, isteme ve seçme özgürlüğüne sahip bir varlıktır. İyilik de kötülük de ancak insanın seçme ve istemesiyle elde edilebilir¹⁸. İnsanın isteme ve seçme imkânına sahip bir varlık olması ise, değişik, amaçların, farklı mutluluk anlayışlarının bulunmasına neden teşkil etmektedir. Farklı amaçları olan insan teklerinin, amaçlarını gerçekleştirmek ve o doğrultuda yardımlaşmak üzere bir araya gelmeleri ile de, değer sistemleri değişik olan çeşitli toplumlar oluşmaktadır. Fârâbî, toplumları erdemli veya erdemsiz olarak nitelendirirken, onların belirledikleri amaçları gözönünde bulundurmaktadır.

İmdi, insanlar zorunlu ihtiyaçları karşılamak, servet ve zenginlik sahibi olmak, bedensel zevklerine ulaşmak, her tür oyun ve eğlence için yeterli ve gerekli imkânları elde etmek, şan ve şeref kazanmak veya başkaları üzerinde egemen olmak amacıyla bir araya gelip yardımlaşacakları gibi¹⁹; gerçek mutluluğa ulaşmak ve bu konuda yardımlaşmak amacıyla da bir araya gelebilirler. Gerçek mutluluğa ulaşmak ve bu konuda yardımlaşmak üzere bir araya gelen insanların oluşturduğu toplum, Erdemli Toplumdur²⁰. Şu halde, bu ayırımı göre, bir tarafta gerçek anlamda mutlu olmak amacıyla oluşan erdemli toplumlar, öte tarafta da, mutluluğu bu dünyaya ilişkin maddi-manevi zevklerde arayan insanların oluşturdukları erdemsiz toplumlar yer almaktadır.

Öyle anlaşılıyor ki, Fârâbî'ye göre, düşünce ve davranışlarıyla salt iyiyi, gerçek mutluluğu elde etmeye çalışan ve doğal olarak, erdemli bir başkan tarafından yönetilen insanların oluşturduğu her toplum, hangi zaman ve mekanda olursa olsun, erdemli bir toplumdur. Bu nedenle Fârâbî tek bir erdemli toplumdan değil, "erdemli toplumlar"dan söz etmektedir²¹. Şu halde erdemli toplum, tarih içerisinde çeşitli zaman ve mekanlarda görülebilir. Bütün erdemli toplumlarda ortak olan ve Fârâbî'nin idealize etmiş olduğu şeyse, erdemli toplumlarda uygulanan erdemli yönetim modelidir. Öyle görülüyor ki, Fârâbî'ye göre, bütün erdemli toplumlar hemen hemen aynı modele, aynı sosyal bölümlere ve en önemlisi aynı amaca, zaman ve meka ötesi belirlenime sahip olan gerçek mutluluğa ulaşma amacına sahiptirler. Bu anlamda, mesela, Hz. Muhammed'in erdemli toplumundan sözedilebileceği gibi, Hz. Musa'nın erdemli toplumundan da sözedilebilir. Erdemli toplumlar, ilk-başkanlarının koymuş oldukları kanunlar doğrultusunda hareket ettikleri sürece, erdemli olma niteliklerini korurlar.

Her erdemli toplumda, toplumsal görünüm bakımından, en genel anlamıyla, biri yöneten diğeri yönetilen olmak üzere iki ana grup belirlemek mümkündür.

16 Tahsil es-Saâde, s. 32; Kitab el-Mille, s. 52.

17 Kitab et-Tenbîh, s. 1.

18 el-Medîne el-Fâdıla, s. 72.

19 Kitab el-Mille, s. 55; el-Medîne el-Fâdıla, s. 83 vd.

20 Kitab el-Mille, s. 43, 54-55; el-Medîne el-Fâdıla, s. 72; Fusul el-Medenî, s. 121.

21 bkz., es-Siyâse el-Medeniyye, s. 51.

Yönetilenler sınıfında yer alanlar da, bir hiyerarşi içerisinde, ayrıca, yöneten ve yöneticilere ayrılırlar. Bu toplumsal kademeleşme, kendisinin üstünde hiçbir yöneticinin bulunmadığı başkandan, doğal olarak sürekli yönetilme durumunda bulunan insanlara kadar iner²².

Erdemli toplumlarda yönetilme durumunda bulunan insanlar, anlama ve kavrama güçlerindeki farklılık nedeniyle, zorunlu olarak, iki gruba ayrılırlar: seçkin-insanlar ve sıradan-insanlar²³. Fârâbî, bu sınıflandırmayı bilgiler (hukema) ve mü'minler (mu'mininun) şeklinde de yapmaktadır²⁴.

Anlama ve kavrama yeteneğinden kaynaklanan bu farklılığa rağmen, erdemli toplumu oluşturan insanlar, bilme eylemlerinin objeleri bakımından aynı düzeyde bulunmaktadırlar. Çünkü, "erdemli şehir halkının, varlıkların yüksek ilkelerini, onların mertebelerini, mutluluğu, erdemli şehrin birinci derecede yönetimini ve bu yönetimin mertebelerini bilmesi gerekir"²⁵. Ancak, bilinmesi gereken bu ortak-bilgi-objelerinin anlaşılıp kavranması, algılanması noktasında iki tip insan görülmektedir: Bilinmesi gereken şeyleri oldukları şekillerde, nasıl iseler öylece bilen, "taakkul" eden seçkin insan (bilge); ve bilinmesi gereken şeyleri ancak imaj, örnek ve taklitleriyle bilen, "tahayyül" eden sıradan-insan.

Erdemli toplum hakkında düşünmek ve hayal etmek şeklinde ortaya çıkan bu farklılık, eğitim ve öğretimde uygulanacak olan yöntemlerin de farklı olmalarını gerektirmektedir. Toplumsal düzenin sağlanması ve belirlenen amaçlara ulaşılabilmesi bakımından zorunlu olarak farklılık gösteren anlatma ve kavratma yöntemleri de, her ikisi de aynı mutluluğu amaçlayan iki kurumun varlığını gerektirmektedir. Bu kurumlar, bir şeyi kavratmada o şeyi özünde olduğu gibi düşündürme yöntemini uygulayan ve kesin kanıt yöntemini kullanan felsefe ile; şeyleri imaj, sembol ve taklitleri ile kavratmaya çalışan ve ikna yöntemini kullanan dindir²⁶.

Fârâbî'ye göre, düşünmek (taakkul) bilgelere, tahayyül etmek ise mü'minlere özgü kavrama biçimidir. "Taakkul" eyleminin evrenselliğine karşı, "tahayyül" eylemi zaman ve mekanla, kültürel şart ve pozisyonlarla ilgilidir. Öyle anlaşılıyor ki, Fârâbî'ye göre, bütün erdemli toplumların bilgeleri, seçkinleri, standart anlama ve kavrama kalıplarına sahiptirler. Bilgeler düzeyinde görülen bu uygunluk, tahayyül eylemiyle anlamaya ve kavramaya çalışan mü'minler düzeyinde yoktur. Çünkü, "tahayyül"de esas olan, anlaşılması ve kavranması istenilen şeylerin, en iyi bilinen şeylere benzetilerek ifade edilmeleridir. Bilinmesi gereken şeylerin, en iyi bilinen şeylere benzetilerek "ortak örnekler" halinde ortaya konması, çoğunluğun kolayca eğitilebilmesi için gereklidir²⁷. En iyi bilinen şeyler zaman ve mekanla, kültürel yapı ve

22 Tahsil es-Saâde, s. 16; es-Siyâse el-Medeniyye, s. 49; Kitab el-Mille, s. 63 vd. Fusul el-Medeni, s. 138; Erdemli toplumdaki "türediler" için, bkz, es-Siyâse el-Medeniyye, s. 69.

23 Tahsil es-Saâde, s. 36.

24 es-Siyâse el-Medeniyye, s. 51.

25 es-Siyâse el-Medeniyye, s. 50; Bilinmesi gereken şeylerin daha ayrıntılı bir listesi için, bkz., el-Medîne el-Fâdıla, s. 94; Kitab el-Mille, s. 44; Fusul el-Medenî, s. 41.

26 Tahsil es-Saâde, s. 40 vd.

27 Tahsil es-Saâde, s. 33.

düzeyle ilişkilidirler ve toplumdaki farklılıklar arzederler. Bu ise, erdemli toplumların tahayyül eylemiyle algılayan kesimlerinde, — ki, bu kesimler, toplumların çoğunluğunu oluştururlar —, gerçeğe ulaşma yollarının, anlayıp kavrama biçimlerinin farklılığına neden olmaktadır. "Çünkü, onlardan birinin en iyi bildiğini, diğeri en iyi şekilde bilmeyebilir". "Hepsi de aynı türden mutluluğu amaç edindiği halde, dinleri farklı olan bir çok erdemli ulus ve şehrin" bulunması da bundan kaynaklanmaktadır. Çünkü, tahayyül eylemiyle iş gören din, bilinmesi gereken "şeylerin, ya da onların hayallerinin nefslerdeki görüntü (resm) leridir"²⁸. Anlam ve öz bakımından bir ve aynı olmakla beraber, bilinmesi gereken şeylerin hayallerinin nefslere yansıtılmasında, toplumu oluşturan insanların en iyi bildikleri şeyler dikkate alınmış ve onlar aracılığıyla taklit edilmişlerdir. Bu taklitler, taklit ettikleri şeylere benzeyip benzememe açısından daha üstün veya daha düşük bir konumda bulunabilirler ki, dinlerin ve dolayısıyla erdemli toplumların birbirlerine olan üstünlükleri de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse, her ikisi de gerçeği olduğu gibi vermediği halde, "suda yansıyan insanın görüntüsü, suda görünen insanın timsalinin hayalinden, gerçekte insana daha yakındır"²⁹. Bu anlamda, mesela, İslam'ın Yahudilik'ten daha üstün olduğu söylenebilir.

Erdemli toplumla ilgili açıklamaları noktalamadan önce, burada, bir konuya daha değinmek istiyoruz. Şöyle ki, erdemli bir toplumun henüz oluşmuş olmaması veya oluşmuşsa, "düşman saldırısı, veba, kıtlık ve benzeri felaketler" sonucu dağılması halinde, erdemli insanlar yaşamlarını, çeşitli yerlerde "erdemli yabancılar" olarak sürdürme durumunda bulunurlar³⁰. Erdemli toplumdan yoksun olarak sürdürülen bu yaşamı, yabancılığı, erdemli insan için zorunlu bir "yalnızlık" ifadesi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu yalnızlık ise, Batı İslam Felsefesinin önemli sınımlarından birisi olan Endülüslü İbn Bâcce'nin, felsefesine ana konu edindiği "yalnız-adam (el-Mütevahhid)" temasının, İslam felsefesindeki ilk belirtisi sayılabilir³¹.

Bu açıklamalardan sonra; yönetilen insan alanında "taakkul" ehli ve "tahayyül" ehli şeklinde görülen bu ikilik, en yüksek yönetici ve yegane otorite olarak erdemli toplumun en yüce varlığı olan üçüncü tip insanda bir birliğe ulaşmaktadır. Bu insan, taakkul ve tahayyül güçlerine aynı zamanda ve en yüksek düzeyde sahip olan (ilk) başkandır.

İLK-BAŞKAN (er-REİS el-EVVEL)

İnsanların değişik eğilimlere, farklı karakter ve yaratılışlara sahip olmaları; insana özgü yetkinliklerin kazanılmasında ve işlerin ve sanatların elde edilip geliştirilmesinde olduğu gibi, mutluluk ve ona götüren fiillerin bilinmesi ve mutluluğun elde edilmesinde de kılavuz ve önderlerin varlığını gerekli kılmaktadır. "İnsanın yaratılış-ça farklılıkları üzerine söylenenlerin ışığında denebilir ki", diyor Fârâbî, "her insan, mutluluğun ne olduğunu ve bu konuda neler yapması gerektiğini kendi başına bile-

28 es-Siyase el-Medeniyye, s. 51.

29 A.g.e., s. 50-51; el-Medîne el-Fâdila, s. 95.

30 es-Siyase el-Medeniyye, s. 45-46.

31 Bkz., Avempace, El Regimen del Solitario, Nşr., M. Asin Palacios, Madrid, 1946.

mez; onun bu amaç için bir öğretmen (muallim) ve kılavuza (mürşid) ihtiyacı olur³². İşte bu ve benzeri nedenlerle, aynı zamanda bir öğretmen ve kılavuz olarak, toplumların en önemli ve gerekli varlıkları başkanlarıdır. Öyle ki, Fârâbî'ye göre bir toplumun erdemli veya erdemsiz oluşu, o toplumun başkanının erdemli veya erdemsiz olmasına bağlıdır. Başkan erdemli olursa, onun yönetimi de, yönettiği toplum da erdemli olur³³.

Her erdemli toplumun bir ilk kurucusu, ilk-başkanı vardır. İlk-başkan, erdemli toplumun mutlak anlamda ilk yöneticisi ve ilk kanun-koyucusudur. Kendinden sonra gelen başkanlar onun yerleştirmiş olduğu hukuk doğrultusunda yasama ve yürütmeye bulunurlar. Fakat, Fârâbî'ye göre, ilk-başkanın koymuş olduğu hukuk statik değildir. Kendinden sonra gelen başkanlar da, zaman ve şartlara göre kanun yapma ve hatta gerekirse ilk-başkanın koymuş olduğu kanunları değiştirme yetkisine de sahiptirler³⁴.

Fârâbî, erdemli toplumun sosyal yapısı, işleyiş mekanizması ve ilk-başkanın bu toplumdaki yeri ve işlevine ilişkin açıklamalarında insan bedeni ve evrenin yapısıyla ilgi kurar. İnsan bedeninde, bütün organları egemenliği altında bulunduran, onları güçleri ve fonksiyonlarına göre, bir hiyerarşi içerisinde sıralayan; aralarındaki yardımlaşma ve iş bölümünü organize eden; herhangi bir aksaklıkta bu aksaklığı giderecek önlemleri alan ve bedende ilk önce oluşan organ, kalptir. Konumlarına göre üzerlerine düşen görevler doğrultusunda bedeni korumak ve ayakta tutmak amacıyla çalışan organların bütün fonksiyonları, bedende en yetkin varlık olan kalp ve onun direktiflerine yöneliktir³⁵.

Sağlıklı bir bedende görülen bu işleyiş, model olarak, erdemli bir toplumda da görmek mümkündür. Toplumunu oluşturan bireyler ve kurumlar, başkanlarının gözetimi ve egemenliği altında, bir iş bölümü ve yardımlaşma anlayışı içerisinde, konumlarına göre üzerlerine düşen görevler doğrultusunda toplumu ayakta tutmak ve devamını sağlamak üzere çaba harcarlar. Başkanın, yönetenlerle yönetilenler arasında yerleştirmiş olduğu bağlantı ve uyum sayesinde erdemli toplum, organik bir bütün görünümündedir. Görüldüğü gibi, bedende en önemli görev kalbe, toplumda ise başkana düşmektedir³⁶.

Öte yandan, insan bedeni ile toplum arasında işleyiş bakımından görülen bu benzerliği, evrenin yapısıyla toplumsal yapı arasında da buluyoruz. Evrende her şeyden önce var olan bir İlk İlke, sonra da, Onu bir sıraya göre izleyen ikinci derecede ilkeler bulunmaktadır. Daha sonra, bu ilkelerin etkisi ve gözetimi altında oluşan varlıklar gelir. Bu sıralanış, bir hiyerarşi içerisinde, en düşük varlıklara kadar iner. Aynı şekilde toplum da da, öncelikle, ilk yönetici durumunda bulunan bir ilk ilke, bir başkan bulunur. Onu ikinci ilkeler, yani ikinci derecede yöneticiler izlerler. Bu hiyerarşi, şehir veya toplumun, artık, asla yönetici olmayan en düşük birimlerine kadar iner³⁷.

32 es-Siyâse el-Medeniyye, s. 43.

33 Kitab el-Mille, s. 43; es-Siyâse el-Medeniyye, s. 45.

34 Bkz., Kitab el-Mille, s. 48 vd.; es-Siyâse el-Medeniyye, s. 46.

35 el-Medine el-Fâdıla, s. 72.

36 A.g.e., s. 75.

37 Tahsil es-Saâde, s. 16; es-Siyâse el-Medeniyye, s. 49; Kitab el-Mille, s. 63 vd.

Evrende, evrenin yöneticisi olan İlk Sebep'ten daha üstün ve yetkin bir varlık olmadığı gibi, toplumda da, toplumun yöneticisi olan (ilk) başkandan daha üstün ve yetkin bir varlık yoktur. İlk Yönetici (el-Müdebbir el-Evvel, Tanrı) nin evrendeki yeri ile, İlk-başkanın toplumdaki yeri aynıdır³⁸. Her ikisi de etkinlik alanlarının en yüce varlıklarıdır.

Görüldüğü gibi, Fârâbî, Tanrı'nın evreni yönetmesiyle İlk-başkanın erdemli toplumu yönetmesi arasında bir uygunluk görmektedir. Bu uygunluk, yukarıda belirtildiği gibi, evrenin bölümleriyle toplumun bölümleri arasında da vardır. Evrenin bölümleri arasında varolan bağlantı, yardımlaşma ve düzen, erdemli toplumun bölümleri arasında da vardır. Evrende ve toplumda görülen bu düzen, yardımlaşma ve bağlılık onların yöneticilerinden; Tanrı'dan ve başkandan kaynaklanmaktadır³⁹.

Tanrı, evrenin bölümlerine, aralarında yardımlaşma, bağlılık ve düzen sağlamak üzere bir takım doğal yatkınlıklar yerleştirmiştir. Bu doğal yatkınlıklar sayesinde evren, çeşitli bölümlerden oluşmasına rağmen, aynı amaca yönelmiş tek bir varlık gibi olur. Bunun gibi, erdemli toplumun İlk-yöneticisi de toplumun bölümlerine, aralarında düzen, yardımlaşma ve işbirliği sağlayacak bir takım iradi yatkınlıklar yerleştirir. Bu yatkınlıklar sayesinde toplum, bölümlerinin ve işlerinin çokluğuna, mertebelerinin çeşitliliğine rağmen, aynı amaca yönelmiş, aynı işi yapan tek bir varlık gibi olur⁴⁰. Fârâbî'ye göre, toplumun birlik ve bütünlüğünü sağlayan temel dinamik aşk, sürekliliğini sağlayan temel dinamikse adalettir⁴¹.

Fârâbî'nin Tanrı'ya ve toplum başkanına yüklemiş olduğu yöneticilik görevinin ilk aşaması, onların kanun-koyucu olmalarıyla ilgilidir. Tanrı'nın evrene, İlk-başkanın da topluma yerleştirmiş olduğu kanunlar, evrende ve toplumda görülen birlik ve bütünlüğün, ahenk ve uyumun garantisini oluştururlar. Yönetimin ikinci aşaması ise, yerleştirilmiş olan kanunların ve bu kanunlar sayesinde gerçekleşen birlik ve bütünlüğün sürekliliğinin yönetici tarafından garanti altına alınmasıyla ilgilidir. Evrene ve bölümlerine yerleştirmiş olduğu kanunlar yanında Tanrı, eşyaya, bu kanunların varlığını devam ettirecek başka şeyler de vermiştir. Toplum yöneticisinin de böyle yapması; topluma yerleştirmiş olduğu yatkınlık ve erdemlerin, ahlâki ve sosyal düzenin devamını sağlayacak önlemler de alması gerekir. Şu halde, yönetimin, yöneticinin en önemli görevlerini oluşturan, iki yönü vardır: Birincisi, kanun yapmak ve bu kanunları topluma yerleştirmek; ikincisi ise, bu kanunların ve onlar sayesinde oluşan yaşam normlarının devamını sağlayacak önlemler almak.

Bu açıklamalardan sonra şunu söyleyebiliriz ki, Fârâbî'nin tasvir etmiş olduğu devlet modeli, erdemli toplumda görmüş olduğu sosyal ve siyasal düzen, Onun benimsemiş olduğu kozmolojik modelin siyasal alana bir yansıması niteliğindedir. Bu nokta gözönünde bulundurulursa, kozmolojik sistemlerin, devlet kuramlarına ne denli etki ettiği açıkça görülecektir⁴².

38 Kitab el-Mille, s. 63; el-Medîne el-Fâdıla, s. 75.

39 Kitab el-Mille, s. 65; es-Siyâse el-Medeniyye, s. 49.

40 Kitab el-Mille, s. 65.

41 Fusul el-Medenî, s. 140.

42 Geniş bilgi için bkz. Ernst Cassirer, Devlet Efsanesi, Çev., Necla Arat, İst., 1984, s. 136 vd.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Tanrı'nın yönetimi ile erdemli toplumda uygulanan yönetim arasında bir benzerlik ve uygunluk vardır. Doğaldır ki, Tanrısal yönetim, İlk-başkanın yönetiminden daha üstün ve öncedir. İlk-başkanın görev ve fonksiyonları açısından, bu iki yönetim biçimi arasındaki benzerlik kaçınılmazdır. Çünkü, İlk-başkanın en önemli görevi ve en yüksek amacı, yönetimi altındaki insanları, — bu bütün dünya insanları da olabilir —, dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmaktır. İşte, İlk-başkanın bu amacı gerçekleştirebilmesi, ancak, Tanrısal yönetimi örnek alması ve o doğrultuda yasama ve yürütmede bulunmasıyla mümkün olur. Bu ise, İlk-başkanın teorik felsefeyi bilmesini zorunlu kılar⁴³. Başkan, felsefeyi bilmeden, "taakkul" gücüne hakkıyla sahip olmadan bu görevini yerine getiremez. Bu nedenle Fârâbî, bu noktada İlk-başkanı gerçek bir filozof olarak tasvir etmektedir⁴⁴.

Toplumda siyasal yaşamdan olduğu kadar, ahlâki yaşamdan ve eğitim-öğretimden de sorumlu olan İlk-başkanı Fârâbî şöyle anlatmaktadır: "Mutlak anlamda ilk yönetici, başka bir kimsenin hiç bir işde kendisini yönetmesine asla gerek duymayan kişidir. O, bilim (ilm) ve marifeti gerçek anlamda elde etmiş olup, hiç bir şeyde kendisine yol gösterecek bir insana gerek duymaz. O, öğrettiği her şeyde başkalarını iyi şekilde kılavuzlayacak, başkalarını yapabilecekleri işde çalıştıracak, mutluluğa giden bütün işleri belirleyecek, tanımlayacak ve değerlendirecek güce de sahiptir". İlk-başkan bütün bu güç ve yeteneklere, Faal Akıl aracılığıyla Allah'tan almış olduğu vahiy sayesinde sahip olur⁴⁵. Bu nedenle onun görevi sıradan bir görev olmayıp "Allah'tan gelen vahye bağlı" olağanüstü bir görevdir⁴⁶. Allah, er-Rûh el-Emîn, yani Faal Akıl aracılığıyla İlk-başkana vahyeder. İlk-başkan, erdemli toplumu bu vahiy doğrultusunda yönetir; işleri ve görüşleri ona göre takdir eder⁴⁷. İmdi, erdemli toplumda kanun ve kuralların kaynağını Tanrı'dan gelen vahiy oluşturduğuna göre, Allah, evrenin yöneticisi olduğu gibi, bir anlamda, erdemli toplumunda yöneticisidir, ancak, Onun evreni yönetmesiyle, toplumu yönetmesi farklı şekillerde olmaktadır⁴⁸.

Görüldüğü gibi, Fârâbî'nin tek-merkezli devlet modeli, Onun Tanrı-merkezli evren görüşünün bir uzantısıdır. Tanrısal direktifler doğrultusunda kurulan ve yönetilen erdemli toplum, yeryüzünde bir tanrı-devleti görünümüne sahiptir. Orada en yüce amaç bu dünyanın gelip geçiciliğinden kurtulmak, maddi olana sırt çevirip, öncesiz-sonrasızla, Tanrısal olanla ilişkiye girmek ve bu ilişkinin sonsuzluğunda yaşamaktır. Bu kutsal ilişkinin gerçekleşmesinde en önemli görev, yine kutsal bir varlık olan ve sözüedilen mahrem ilişkiyi her zaman yaşama imkânına sahip olan İlk-başkana düşmektedir. İlk-başkan, bir taraftan, maddi olana ilişkin bütün sınırları aşmış, ötede yaşarken, bu ruhani yüceliş gerçekleştirirken, bir taraftan da bu ilişkiyi sınırlanarak, aşağılara inerek, ama yine bu ilişkinin amaçlarına uygun bir doğrultuda, yeryüzünü düzenlemekte ve yönetmektedir. İlk-başkanın ve bir anlamda peygamberin asıl işlevi ve salt ruhani varlıklardan ayrıcalığı da, her halde, onun bu inşinde yat-

43 Kitab el-Mille, s. 66.

44 Tahsîl, es-Saâde, s. 39.

45 es-Siyâse el-Medeniyye, s. 44 vd.

46 Kitab el-Mille, s. 44.

47 A.g.e., s. 64.

48 A.g.e., s. 64-65.

maktadır. Bu inişin temel amacı, yaşanan yüce ilişkiyi, yönetilenlere de yaşatmak için çaba harcamaktır.

Buraya kadar yapılan değerlendirmelerden sonra, "yaradılışça büyük ve yüksek yatkınlıklara" sahip olan İlk-başkanın özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1) İlk-Başkan, Faal Akıldan almış olduğu vahiy aracılığıyla hem filozof hem de peygamber olur. Bu merteye, insani mertebelerin en üst noktasını oluşturmaktadır ve nefsin, Faal Akılla sürekli ilişki kurabilme durumunda bulunmasıyla gerçekleşir. Böylece İlk-başkan, insani mertebelerin en üst noktasında ve mutluluğun zirvesinde bulunan Tanrısal bir varlık olur⁴⁹. "Böyle bir insanın başkanlığı ilk-başkanlık olup, diğer insani başkanlıklar ondan sonra gelir ve ondan kaynaklanır"⁵⁰.

Daha önce de söylendiği gibi, İlk-başkan, teorik felsefeyi tamamen bilen, bilgelige ve yetkin şekilde düşünme gücüne sahip olan bir insandır⁵¹. İlk-başkanın bu yönü onun filozofluğunu, psiko-entellektüel boyutunu ifade etmektedir. Yukarıda sözü edilen ruhani yücelme, dünyevi olandan sıyrılma, İlk-başkanın bu yönüyle ilgilidir ve bu yüceliş, Faal Akılla kurulacak bütün ilişkilerde mutlaka gerçekleştirilmesi gereken bir süreçtir. Bu nedenle Fârâbî'ye göre, Faal Akılla ilişki kuran peygamberin de bu süreci katettiğini, teorik-entellektüel bir donanıma sahip olduğunu söylemeliyiz.

2) İlk-başkan, bildiği her şeyi hayal yoluyla ifade etme gücüne⁵² ve ikna kabiliyetine sahiptir⁵³. İlk-başkanın bu yönü, Onun Tanrısal olanla kurmuş olduğu ilişkiden sıyrılıp aşağılara, halka inmesiyle ilgilidir. Bu iniş onun peygamberlik yönünü temsil etmektedir.

3) İlk-başkan, görevini tam ve eksiksiz olarak yerine getirebilmesi için, fiziksel bakımdan da mükemmel bir yapıya sahiptir⁵⁴ ve gerektiğinde bedenen savaş yapabilecek bir durumdadır⁵⁵.

4) Güçlü bir anlayış yeteneğine ve keskin bir zekaya sahiptir. Hafızası kuvvetli ve unutkanlıktan uzaktır. Kolayca öğretebilme gücüne sahip olduğu gibi, öğrenme ve öğretmeden de hoşlanmaktadır.

5) Yüksek bir kişiliğe sahip olup, nefsin arzularından ve dünyevi ilgilerden uzaktır.

6) Adaletten ayrılmayan, zulme asla meyletmeyen, akrabası da sözkonusu olsa, hakkı hak sahibine veren bir insandır.

7) Mutedil bir mizaca, güçlü bir iradeye ve azme sahiptir⁵⁶.

Fârâbî'nin İlk-başkanda aramış olduğu bu özelliklerin çoğu, genel kanaate göre, Yunan düşüncesinden, özellikle de Platon'dan alınmıştır⁵⁷. Bu özellikler ara-

49 el-Medîne el-Fâdıla, s. 79; Fusul el-Medenî, s. 110.

50 es-Siyâse el-Medîne, s. 45.

51 Fusul el-Medenî, s. 137.

52 el-Medîne el-Fâdıla, s. 79.

53 Fusul el-Medenî, s. 137.

54 el-Medîne el-Fâdıla, s. 80.

55 Fusul el-Medenî, s. 137.

56 el-Medîne el-Fâdıla, s. 80-81.

57 Medkur, İbrahim, Fi'l-Felsefe el-İslamiyye, Mısır, tsz., I/71; Yazıcı-Kerem, Alâm el-Felsefe el-Arabiyye, s. 465.

sında Fârâbî için orijinal olan ve Onu Yunan düşüncesinden uzaklaştırırken İslam düşüncesine yaklaştıran nokta, İlk-başkanın Faal Akıldan vahiy almasıdır⁵⁸.

Fârâbî her ne kadar, "el-Medîne el-Fâdıla" adlı eserinde, İlk-başkanın hem filozof hem de peygamber olduğunu söylüyorsa da, bu konu tartışmalıdır. Konunun tartışmalara açık olmasında, Fârâbî felsefesinin önemli karakteristiklerinden birisini oluşturan felsefe ile dini uzlaştırma çabalarının, başka bir ifade ile, Yeniplantoncu görüşlerle İslami bakışı açısını barıştırma çabalarının önemli rolü olmalıdır. Fârâbî, İlk-başkanı nitelendirirken hem Platon'un hem de İslam inancının etkisi altındadır. O, bu iki kaynaktan gelen farklı etkileri, terminolojik düzlemde ilk-başkan kavramıyla ifade etmeyi tasarlamış ve peygamber veya filozof yerine, her iki anlamı da karşılamak üzere ilk-başkan demeyi tercih etmiş, bunu da başarılı bir şekilde gerçekleştirmiş görünmektedir. Öte yandan, İlk-başkanın peygamber olup olmadığı tartışması bir yana, Fârâbî'nin bu kavramla Hz. Muhammed'i kastedtiği konusunda bir çok araştırmacı ittifak halindedir⁵⁹. Durum ne olursa olsun, şurası kesindir ki, Fârâbî, Yunan filozofları için asla sözkonusu olmayan bir şansa, kendisine Yunan felsefesinin asla sunamayacağı genişlikte ufuklar sergileyen Hz. Muhammed gibi bir örneği ve İslam gibi, hayatın her alanına işlemiş bir dini inceleme şansına sahipti. Ve öyle görünüyor ki, Fârâbî, bütün felsefesinde olduğu gibi, devlet kuramını geliştirirken de bu kaynaktan, ister istemez, önemli ölçüde etkilennmiştir.

İlk-başkanın üstlenmiş olduğu görev ve faaliyet alanı gözönünde bulundurulduğunda, onun hem filozofluğun belirgin niteliği olan "takkul" gücüne, hem de peygamberliğin ayırıcı özelliğini oluşturan "tahayyül" gücüne sahip oluşunun gerekliliği ortaya çıkar. Nitekim, Fârâbî'ye göre, "mükemmel bir başkanda hem nazari aklın hem de hayal gücünün mükemmel olması gerekir. Bu yüzden Fârâbî, felsefesinin en yüksek noktasında Başkanı, Filozofu ve Peygamberi birleştirir. Felsefe olmadan, Başkan, saadetin ne olduğunu kavrayamaz (taakkul edemez); hayal gücü olmadan da mutluluğun idraki için şart olan kanun yapma ve dolayısıyla siyasi bir çerçeveye ortaya koyma imkanını bulamaz"⁶⁰.

Fârâbî, İlk-başkanın toplumdaki yerini, Tanrı'nın evrendeki yerine benzetmiştir. Nasıl Tanrı, bütün eksikliklerden uzaksa, İlk-başkan da, insana ilisebilecek bütün eksikliklerden uzaktır. Yine, Tanrı'nın bütün yetkinliklere sahip olması gibi, O da, insanın elde edebileceği bütün yetkinliklere en yüksek düzeyde sahiptir. En yüksek insani yetkinlik ise, Faal Akılla ilişki kurup ondan vahiy almaktır. Bu nedenle Fârâbî, İlk-başkanın vahiy aldığı ve bu vahiy sayesinde peygamber ve filozof olduğunu belirtmektedir. Şunu da belirtelim ki, Fârâbî'ye göre, vahye muhatap olabilmek için felsefi bir donanıma sahip olmak şarttır, fakat, felsefi donanıma sahip olan herkes peygamber değildir. Peygamberlikte, vahiy almanın, yani felsefi bir donanıma sahip olmanın yanında, alınan vahyi insanlara, anlayabilecekleri biçim ve kalıplar içerisinde sunma olgusu da vardır ve bu, Fârâbî'ye göre, peygamberliğin ayırıcı niteliğini oluşturmaktadır. Halbuki, filozoflukta, böyle bir yön gerekli değildir. Peygamberin filozofa olan üstünlüğü de bu noktadan kaynaklanmaktadır.

58 Medkur, A.g.e., I/71.

59 Bkz., Bayraklı, Bayraktar, Fârâbî'de Devlet Felsefesi, İst., 1983, s. 118; Aydın, Mehmet, Fârâbî'nin Siyasi Düşüncesinde Saadet Kavramı, s. 309.

60 Aydın, Mehmet, A.g.m., s. 308.

KAYNAKLAR

- Avempace (İbn Bâcce), El Regimen del Solitario, (Tedbir el-Mutevahhid), Nşr., M. Asin Palacios, Madrid, 1946.
- Aydın, Mehmet, Fârâbî'nin Siyasi Düşüncesinde Saâdet Kavramı, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXI, Ank., 1976.
- Bayraklı, Bayraktar, Fârâbî'de Devlet Felsefesi, İst., 1983.
- Cassirer, Ernst, Devlet Efsanesi, Çev., Necla Arat, İst. 1984.
- el-Fârâbî, Ebu Nasr, Arâ' Ehl el-Medîne el-Fâdıla, Mısır, tsz.
The Fusul al-Madani, Nşr., M. Dunlop, Cambridge, 1961.
- Kitâb el-Mille ve Nususun Uhrâ, Thk., Muhsin Mehdi, Lübnan, 1976.
- Kitâb et-Tenbih alâ Sebîl es-Saâde, Haydarabad, 1346.
- es-Siyaset ul-Medeniyye veya Mebâdi' ul-Mevcudât, Çev., Mehmet Aydın, Abdulkadir Şener, M. Rami Ayas, İst., 1980.
- Tahsil es-Saâde, Haydarabad, 1345.
- Medkur, İbrahim, Fi'l-Felsefe el-İslamiyye I-II, Üçüncü Baskı, Kahire, tsz.
- Yazıcı-Kerem, Alâm el-Felsefe el-Arabiyye, üçüncü baskı, Beyrut, 1968.